

Jacek Marek Nogowski

Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności

Civitas et Lex nr 1 (5), 55-64

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

VARIA

Ks. JACEK MAREK NOGOWSKI

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE W KONTEKŚCIE UBÓSTWA I BEZDOMNOŚCI

1. Wstęp

Termin „wykluczenie społeczne” po raz pierwszy został użyty przez francuskiego ministra dobrobytu społecznego René Lenoira (1974) w stosunku do osób uznanych za nieprzystosowane do życia w społeczeństwie industrialnym, żyjących na marginesie społeczeństwa oraz osób, które nie są objęte żadnym systemem ubezpieczeń. „Wykluczenie społeczne” po raz pierwszy wystąpiło w oficjalnym dokumencie Komisji Europejskiej dotyczącym programu walki z ubóstwem w 1990 r.¹

Zjawisko wykluczenia społecznego jest trudno definiowalne. Mamy bowiem do czynienia z kilkoma nakładającymi się wymiarami marginalizacji. Wykluczenie społeczne, które – najprościej ujmując – polega na niepodejmowaniu zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniu z niej, dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (bieda, ubóstwo materialne);
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów;
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im zdobycie normalnej pozycji społecznej, odpowiedniego poziomu kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych;
- nie mają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co wynika z niedorozwoju tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania;

Ks. JACEK MAREK NOGOWSKI, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego w Elku, Instytutu Zaawansowanego Zarządzania Wyższej Szkoły Biznesu – National Louis University w Nowym Sączu oraz Wydziału Zarządzania i Marketingu w zakresie Zarządzania i Organizacji Pomocy Społecznej Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku; e-mail: j.m.nogowski@diecezja.elk.pl

¹ Dotare, *Wykluczenie społeczne*, <www.dotare.eu>, dostęp: 07.01.2015.

- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów;
- mają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych;
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np. przemocy, szantażu, indoktrynacji².

Niniejszy artykuł podejmuje próbę ukazania zjawiska ubóstwa i bezdomności w kontekście wykluczenia społecznego, które ze względu na istotę problematyki i jego skalę zostało wyodrębnione jako część krajowych działań budowy Europejskiego Modelu Społecznego. W 2010 r. Komisja Europejska przyjęła komunikat „Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym: europejskie ramy na rzecz spójności społecznej i terytorialnej”, w którym przedstawiono sposób, w jaki różne dziedziny polityki przyczynią się do zmniejszenia ubóstwa i zwiększenia włączenia społecznego. W 2013 r. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej opracowało Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020, który jest programem o charakterze operacyjno-wdrożeniowym, ustanowionym w celu realizacji średniookresowej strategii rozwoju kraju³. Walka z ubóstwem i wykluczeniem musi opierać się na wzroście gospodarczym i zatrudnieniu oraz na nowoczesnej i skutecznej ochronie socjalnej, która ma być połączona z szerokim zestawem polityk społecznych, łącznie z ukierunkowaną edukacją, pomocą społeczną, mieszkalnictwem, zdrowiem, godzeniem życia prywatnego i zawodowego oraz polityk rodzinnych⁴.

2. Definicje wykluczenia społecznego

W większości definicji wykluczenie społeczne jest określane w kategoriach niemożności uczestniczenia w istotnych aspektach życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturalnego danego społeczeństwa. Ponadto nieuczestniczenie to nie jest wynikiem wyboru jednostki lecz przeszkód, jakie ona napotyka. Poszczególne wymiary ubóstwa często nakładają się na siebie, pogłębiając tym samym marginalizację jednostek. Ubóstwo odnosi się do osób, rodzin lub

---

² Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2003, s. 21. Narodowa Strategia Integracji Społecznej (NSIS) jest dokumentem przygotowanym przez Zespół Zadaniowy do spraw Reintegracji Społecznej, któremu przewodniczył minister gospodarki, pracy i polityki społecznej. Zespół został powołany 14 kwietnia 2003 r. przez Prezesa Rady Ministrów, <www.mpips.gov.pl>, dostęp: 09.01.2015.

³ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020*, Dz. U. z 2009 r., Nr 157, poz. 1240, z późn. zm., <www.isip.sejm.gov.pl>, dostęp: 15.12.2014.

⁴ Por. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji*, Warszawa 2013, s. 3, <www.mpips.gov.pl>, dostęp: 21.11.2013.

grup osób, których zasoby (materialne, kulturowe i społeczne) są ograniczone w takim stopniu, że poziom ich życia obniża się poza akceptowane minimum w kraju zamieszkania⁵.

Komisja Unii Europejskiej określa ją jako proces, w skutek którego pewne jednostki zostaną wypchnięte na margines społeczeństwa i niedopuszczone do pełnego uczestnictwa w jego życiu ze względu na brak podstawowych kwalifikacji i możliwości kształcenia ustawicznego czy też dyskryminację. Czynniki te powodują odsunięcie ich od pracy, dochodów, możliwości kształcenia oraz społecznych i lokalnych więzi i aktywności. Mają one ograniczony dostęp do decyzyjnych ośrodków władzy i stąd często odczuwają bezsilność i brak możliwości wpływu na decyzje, które oddziałują na ich codzienne życie. Jest to również sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z ról publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób⁶.

W ujęciu ekonomicznym ubóstwem, biedą będziemy określali sytuację, w której jednostka (osoba, rodzina, gospodarstwo domowe) nie dysponuje wystarczającymi środkami (zarówno pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i dochodów z poprzednich okresów, jak i w formie nagromadzonych zasobów materialnych) pozwalającymi na zaspokojenie jej potrzeb. Tym samym poza ekonomiczną definicją ubóstwa pozostają aspekty kulturowe, polityczne i socjologiczne objęte kategorią wykluczenia społecznego. Natomiast wymiar czasowy ubóstwa określa, że za osoby ubogie możemy uznać (rodziny, gospodarstwa domowe), które w sferze ubóstwa znalazły się chwilowo oraz jednostki, dla których ubóstwo ma charakter trwały⁷.

W Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski definicja wykluczenia społecznego została przyjęta w dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej następującej treści: „Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”⁸.

3. Ubóstwo a wykluczenie społeczne

Wykluczenie społeczne jest powiązane w sposób istotny z występowaniem ubóstwa. Jednak nie da się postawić znaku równości między zjawiskiem ubóstwa a wykluczeniem społecznym. Osoby ubogie nie muszą być wykluczone i odwrotnie – osoby wykluczone niekoniecznie są ubogie. Wobec ubóstwa stosowane są różne miary, ponadto ocenie podlega również głębokość tego zjawiska.

---

⁵ Dotare, *Wykluczenie społeczne*, <www.dotare.eu>, dostęp: 07.01.2015.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Narodowa Strategia...*, s. 22.

I tak np. kategoria minimum egzystencji jest kategorią wskazującą na bardzo silną deprivację potrzeb materialnych i jeżeli ktoś pozostaje długotrwale w takiej sytuacji, to zagrożony jest nie tylko wykluczeniem społecznym, lecz także poważnymi zakłóceniami natury egzystencjalnej (rozwoju biologicznego). Z kolei kategoria ubóstwa relatywnego nie musi prowadzić do wykluczenia społecznego. Oznacza ona pogorszenie relatywnej pozycji przez wzrost zróżnicowania dochodów. W tym wypadku istotna jest analiza głębokości tego ubóstwa, odległości pozycji analizowanego przypadku od poziomu przeciętnego czy typowego⁹.

Obszar współwystępowania obu zjawisk – ubóstwa i wykluczenia społecznego jest prawdopodobnie znaczny. Zakres współwystępowania obu zjawisk w Polsce nie był jeszcze przedmiotem badań ilościowych, dostarczających empirycznych dowodów o skali obszarów wspólnych. Sprawę może też komplikować szeroka interpretacja ubóstwa jako zjawiska deprivacji potrzeb nie tylko ekonomiczno-materialnych, lecz także psychologiczno-społecznych i uwarunkowanych kulturowo. W przypadku tak szerokiej interpretacji ubóstwa zakres współwystępowania obu zjawisk może okazać się bardzo szeroki¹⁰. Wyróżnia się grupy zagrożone wykluczeniem społecznym oraz grupy wykluczone.

Grupy podatne na wykluczenie społeczne to:

- dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych,
- dzieci wychowujące się poza rodziną,
- kobiety samotnie wychowujące dzieci,
- kobiety pozostające poza rynkiem pracy,
- ofiary patologii życia rodzinnego,
- osoby o niskich kwalifikacjach,
- osoby bezrobotne,
- żyjący w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych,
- niepełnosprawni i chronicznie chorzy,
- osoby chorujące psychicznie,
- starsze osoby samotne,
- opuszczający zakłady karne,
- imigranci,
- osoby należące do romskiej mniejszości etnicznej.

Grupy poważnie zagrożone wykluczeniem społecznym w Polsce to:

- dzieci i młodzież wypadająca z systemu szkolnego,
- osoby długookresowo bezrobotne,
- opuszczający więzienia,
- niektóre kategorie ludności wiejskiej: pracownicy byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych, chłopci nieprodukujący na rynek,
- osoby zagrożone eksmisją z zamieszkiwanych lokali,
- imigranci zarobkowi wchodzący do szarej strefy zatrudnienia,
- osoby uzależnione od alkoholu i narkotyków,

---

⁹Tamże, s. 23.

¹⁰Tamże, s. 24.

- bezdomni,
- imigranci utrzymujący się z pracy nielegalnej,
- osoby należące do romskiej mniejszości etnicznej¹¹.

Dla każdej kwestii społecznej charakterystyczna jest obecność pewnych elementów: skrajnie trudnych sytuacji w życiu jednostek, długotrwałej marginalizacji określonych grup społecznych, zaostrzających się konfliktów społecznych, w które uwikłani są zazwyczaj przedstawiciele warstw izolowanych (marginalizowanych). Najczęściej omawianym w związku z tym problemem staje się brak warunków materialnych, chociaż niektórzy socjologowie wskazują, iż poza tą sferą ludzkiego życia istotna jest również płaszczyzna kulturowa. Dostrzegają zatem bezpośredni związek z brakami o charakterze kulturowym¹².

Ze sferą deficytu materialno-duchowego wiąże się specyficzny system wartości wyznawany przez ludzi nim dotkniętych oraz charakterystyczne – pesymistyczno-fatalistyczne podejście do otaczającej rzeczywistości, do przyszłości i życia. Człowiek doświadczający ubóstwa nie jest zdolny do racjonalnej oceny rzeczywistości, własnych uwarunkowań, możliwości i ograniczeń, odczuwa bezradność ujmowaną w kategoriach nieświadomej decyzji. Takie rozumienie problemu sprzyja negatywnej ocenie osób potrzebujących pomocy, co najwyżej powalając uznać ubogich za niezaradnych życiowo, często zbędnych, marginalizowanych członków społeczeństwa¹³.

Ubóstwo bywa na ogół interpretowane jako zespół określonych uwarunkowań, w wyniku których można wyróżnić: ubóstwo absolutne i ubóstwo względne. Pod tym pierwszym pojęciem rozumie się najczęściej brak środków koniecznych do istnienia w znaczeniu takim, jakie jest używane wobec mieszkańców krajów Trzeciego Świata. Natomiast jako ubóstwo względne możemy określić niedobór środków odczuwany przez jednostki i grupy porównujące się z innymi członkami społeczeństwa. Innymi słowy, ubóstwo względne dotyczy względnego standardu życia. Zazwyczaj jest ono efektem pogłębiającego się rozwarstwienia społeczno-ekonomicznego, nierówności podziału dóbr materialnych. Taki rodzaj ubóstwa możemy obserwować w zasadzie we wszystkich rozwiniętych przemysłowo i cywilizacyjnie regionach świata¹⁴.

Z punktu widzenia ekonomicznego ubóstwo jest stanem, w którym jednostka (osoba, rodzina, gospodarstwo domowe) nie dysponuje wystarczającymi środkami (zarówno środkami pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i dochodów z poprzednich okresów, jak i w formie nagromadzonych zasobów materialnych) pozwalającymi na zaspokojenie jej podstawowych potrzeb. Pozostają jeszcze aspekty kulturowe, polityczne i socjologiczne życia w ubóstwie, związane z wyłączeniem z życia społecznego. Z analizy zjawiska ubóstwa, jego złożoności i przyczyn wynika, że bieda bardzo często jest czynnikiem prowadzącym do

¹¹ Tamże, s. 61–62.

¹² Por. J. Danecki, *Kwestie społeczne – istota, źródła, zarys diagnozy*, w: *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, Katowice 1998, s. 110.

¹³ Por. *Ubóstwo*, w: *Słownik socjologiczny*, red. K. Olechnicki, P. Załęcki, Toruń 1997, s. 233.

¹⁴ Por. *Ubóstwo*, w: *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, Warszawa 2005, s. 407–408.

bezdomności. Z powodu braku środków finansowych łatwo wejść w bezdomność, a ubóstwo, wykluczenie społeczne i marginalizacja społeczna są zjawiskami wzajemnie powiązаныmi, pozostającymi w związkach przyczynowo-skutkowych. Brak dochodów powodowany niskimi kwalifikacjami oraz złą pozycją na rynku pracy wypycha osobę z wielu sfer życia, powodując wycofywanie się jednostek i grup z dostępnych obszarów aktywności¹⁵.

4. Bezdomność a wykluczenie społeczne

Bezdomność jest jednym z najbardziej dramatycznych przejawów wykluczenia społecznego, ponieważ dotyczy osób, które w danym czasie nie posiadają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie schronienia, które mogłyby uważać za swoje i które spełniłoby minimalne warunki, pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne. Trwanie w bezdomności powoduje często nieodwracalne konsekwencje, np. osobowościowa degradacja, zmiana samoidentyfikacji, izolacja, marginalizacja i brak uczestniczenia w instytucjonalnym porządku społecznym. Bezdomność to zarówno przyczyna, jak i skutek innych stanów ubóstwa, braku motywacji, odrzucenia norm moralnych, brak umiejętności, posiadanie cech społecznie uznanych za patologiczne. Trudno jednoznacznie określić, czy bezdomność jest przyczyną marginalizacji społecznej, czy też procesem społecznym doprowadzającym do tego stanu. W społeczeństwie istnieje negatywny stereotyp myślenia o bezdomnych, podkreślający ich bierność życiową, nieuczciwość, postawę roszczeniową, powiązanie z różnymi sferami z pogranicza patologii, co powoduje proces wykluczenia i samoizolacji¹⁶.

Według badaczy problemu nie ma jednej stałej definicji bezdomności, co wynika głównie z dynamicznego charakteru zjawiska. Osoby bezdomne często zmieniają miejsce pobytu, krążąc między strefą miejsc publicznych, mieszkaniem lub domami przyjaciół i rodziny, schroniskami, a czasem miejscami odosobnienia, więzieniami, aresztami i ośrodkami publicznej opieki zdrowotnej. Inni doświadczają powtarzających się epizodów bezdomności przedzielonych krótkotrwałą stabilizacją sytuacji mieszkaniowej, np. ofiary przemocy w rodzinie wielokrotnie opuszczają miejsce zamieszkania zagrożone przez agresora i pomieszkują w schroniskach krótkiego pobytu, u rodziny, sąsiadów lub przyjaciół. Socjologia określa bezdomność jako problem społeczny lub zjawisko społeczne, które charakteryzuje się brakiem stałego miejsca zamieszkania, co sprawia, że człowiek oddziela się od uznanych struktur społecznych, traci więzi społeczne i staje się „wyrzutkiem”. Z perspektywy psychologicznej bezdomność jest kryzysowym położeniem człowieka pozbawionego środków do spełnienia

¹⁵ Por. S. Retowski, A. Dębska-Cenian, *Modele radzenia sobie z sytuacją własnej bezdomności – konsekwencje psychologiczne*, w: *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście*, red. M. Dębski, S. Retowski, Gdańsk 2008, s. 404–433.

¹⁶ Por. M. Walancik, *Współczesne przejawy wykluczenia i marginalizacji społecznej*, w: *Pedagogika w służbie i działaniu na rzecz regionu*, red. E. Rostańska, M. Kisiel, Dąbrowa Górnicza 2011, s. 132–133.

podstawowych potrzeb¹⁷. W sensie politycznym bezdomność jest ważnym problemem, który należy skutecznie zwalczać za pomocą lepszego prawa oraz działań instytucji rządowych i samorządowych. W sensie filozoficznym bezdomność jest stanem człowieka, który traci naturalne środowisko swojego funkcjonowania, z którego wyrasta i dzięki któremu wzrasta jako osoba. W polskim systemie prawnym zgodnie z ustawą za bezdomnego uznaje się przede wszystkim kogoś, kto nie zamieszkuje na stałe w żadnym lokalu do tego celu przeznaczonym, kto w myśl przepisów o ochronie lokatorów oraz przepisów o ewidencji ludności i dowodach osobistych – nie posiada stałego meldunku¹⁸. Jednakże ten rodzaj bezdomności można w zasadzie określić jedynie jako bezdomność jawną, fizycznie ujawnioną, gdy tymczasem w społeczeństwie istnieją inne formy i rodzaje tego problemu. Jednocześnie przepisy podkreślają, że za bezdomnego może być uznany każdy, kto posiada lokal, lecz nie może go zasiedlić, np. z powodu stanu faktycznego lokalu¹⁹.

Przyczyny popadania w stan bezdomności najogólniej można podzielić na zewnętrzne i wewnętrzne. Przyczyny zewnętrzne są związane z następującymi czynnikami: ogólny stan społeczno-ekonomiczny kraju, poziom bezrobocia, zmiany organizacji państwa, np. brak mieszkań, brak miejsc w zakładach opieki zdrowotnej, zakładach opiekuńczych, domach pomocy społecznej, brak właściwej opieki nad wychowankami placówek opiekuńczo-wychowawczych po ukończeniu 18 lat, brak ośrodków dla nosicieli wirusa HIV; sytuacja prawna osoby bezdomnej; patologie społeczne, w tym alkoholizm, przestępczość, odrzucenie lub brak opieki ze strony najbliższych, rozwód lub trwały rozpad więzi formalnych lub nieformalnych, prostytutka kobiet, przemoc w rodzinie; przyczyny natury socjopsychologicznej, w tym świadomego wyboru określonego sposobu życia, odrzucenia obowiązującego systemu wartości; przyczyny osobowościowe, w tym poczucie niższości, osamotnienia, wstydu, przekonania o złej naturze świata i ludzi. Natomiast wśród przyczyn wewnętrznych, które leżą po stronie samych bezdomnych, wyróżnia się: czynniki związane z zakłóconym procesem socjalizacji w grupach pierwotnych, w tym złego przygotowania do samodzielnego życia, brakiem możliwości samodzielnego mieszkania, niemożnością zamieszkania po rozwodach, separacjach, powrotach z więzienia; przyczyny związane z nieumiejętnością przystosowania się do sytuacji

---

¹⁷ Por. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, *Informacja dotycząca problematyki bezdomności na terenie województwa warmińsko-mazurskiego – stan na 15 września 2013 r.*, Olsztyn 2013, s. 5, <www.warmia.mazury.pl>, dostęp: 18.11.2013.

¹⁸ Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414. Według tej ustawy za osoby bezdomne uznaje się: „obywateli polskich przebywających w kraju, którzy nie dysponują pomieszczeniem, ani miejscem spełniającym warunki mieszkaniowe, lub nie są w stanie korzystać z przysługującego im miejsca zamieszkania”. Natomiast zgodnie z art. 2a1 i 5a osobą bezdomną jest „osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych i nigdzie niezameldowaną na pobyt stały w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności i dowodach osobistych”, <www.isip.sejm.gov.pl>, dostęp: 15.12.2014.

¹⁹ Por. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, *Informacja dotycząca problematyki bezdomności...*, s. 3.

społeczno-ekonomicznej, w tym poddawanie się przedmiotowemu traktowaniu przez pracodawców, brakiem możliwości zatrudnienia się za godziwą płacę; przyczyny związane z nieprzystosowaniem się do sytuacji obyczajowo-kulturowej, w tym traktowanie współmałżonków jako własności, rozwody, niełożenie na rodzinę, przyczyny związane z piciem i nadużywaniem alkoholu²⁰.

Kwestia bezdomności w Polsce odnosi się często do dużych miast, ale w coraz większej liczbie przypadków pojawia się potrzeba tworzenia placówek opiekuńczych dla bezdomnych także w mniejszych miejscowościach. Zjawisko bezdomności w Polsce jest bez wątpienia poważną kwestią społeczną i stanowi przykład patologii i marginalizacji społecznej. Zasięg zjawiska bezdomności jest trudny do oszacowania z powodu swej zmieniającej się istoty. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej zwraca się do wojewodów, aby dokonali spisu, którego celem będzie udzielenie odpowiedzi na pytanie o liczbę udzielonych noclegów osobom bezdomnym na terenie poszczególnych województw. Przykładowo w nocy z 7 na 8 lutego 2013 r. liczba osób bezdomnych przebywających zarówno w placówkach instytucjonalnych, jak i poza nimi wyniosła 30 712 osób. Bezdomni najliczniej przebywają w dużych aglomeracjach miejskich (np. Gdańsk, Kraków, Wrocław, Poznań, Warszawa), gdzie prowadzi swoją działalność najwięcej instytucji pomocowych: schronisk, noclegowni, domów dla bezdomnych, jadłodajni, kuchni dla ubogich, punktów pomocy medycznej, sanitarnej, rzeczowej. Polskie prawo gwarantuje zaspokojenie potrzeb osób bezdomnych, tj. schronienia, posiłków, odzieży, opieki medycznej. Osoba bezdomna może zostać objęta indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności, który polega na wspieraniu osoby bezdomnej w rozwiązywaniu jej problemów życiowych, w szczególności rodzinnych i mieszkaniowych oraz pomocy w uzyskaniu zatrudnienia. Schronienie osobom bezdomnym powinny zapewnić gminy, które mogą także powierzyć tę rolę organizacjom pozarządowym, podmiotom prawnym Kościoła katolickiego lub innych Kościołów. Innowacyjną formą pomocy społecznej w pracy z osobami bezdomnymi jest tzw. *streetworking*, tj. praca prowadzona „na ulicy”, w środowisku przebywania potrzebującego, skierowana m.in. do osób bezdomnych poprzez swoje zindywidualizowanie, co umożliwi pomaganie ludziom dotychczas izolowanym, odtrącanym i niezauważanym oraz pozwala na docieranie ze wsparciem do osób bezdomnych w miejscach ich przebywania (ulicach, wybranych dzielnicach miast) w zakresie profilaktyki, interwencji oraz integracji²¹.

---

²⁰ Por. E. Moczuk, *Bezdomność jako problem społeczny w świadomości osób bezdomnych*, „Polityka Społeczna”, 10(2000), s. 13.

²¹ Por. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, *Informacja dotycząca problematyki bezdomności...*, s. 14–16.

5. Podsumowanie

Z uwagi na ważny problem zjawiska ubóstwa i bezdomności w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej opracowano Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020, którego celem jest zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym o 1,5 mln osób oraz wzrost spójności społecznej. Program wytycza pięć celów operacyjnych. Pierwszy dotyczy usług dla aktywności i profilaktyki, by ograniczyć wykluczenie dzieci i młodzieży. Celem jest zapewnienie rodzinom z dziećmi dostępu do wysokiej jakości usług społecznych, który zwiększy szansę na aktywizację rodziców oraz umożliwi kompleksową profilaktykę zapobiegającą ubóstwu. Drugi cel dotyczy gwarancji dla przyszłości młodzieży w stworzeniu szansy wejścia w rynek pracy i założenia rodziny. Zakłada on stworzenie systemu działań edukacyjnych, społecznych i zawodowych umożliwiających przygotowanie się do wejścia na rynek pracy, zdobycia niezbędnych kompetencji i umiejętności ułatwiających włączenie społeczne, aktywność zawodową i rozwój rodziny. Trzeci cel operacyjny wiąże się z zapobieganiem niepewności mieszkaniowej poprzez zapewnienie dostępu do niedrogich mieszkań na wynajem umożliwiających stabilność i aktywizację zawodową rodzin oraz zapobieganie utracie mieszkania i bezdomności powodującej wykluczenie społeczne. Czwarty cel dotyczy aktywności osób, zintegrowania rodzin i odpowiedzialności lokalnego środowiska. Polega on na rozwoju systemu aktywnej integracji działającego na rzecz aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym osób, rodzin i środowisk zagrożonych wykluczeniem, umożliwiającego łączenie ról społecznych, zawodowych i rodzinnych oraz udział w społeczności lokalnej oparty na zasadzie partnerstwa publiczno-społecznego. Ostatni, piąty cel obejmuje seniorów, by czuli się bezpieczni, aktywni i potrzebni. Polega on na zapewnieniu osobom starszym, niepełnosprawnym, zależnym, przyjaznych form opieki oraz na aktywnym spędzaniu czasu i włączaniu się w życie publiczne i zawodowe²².

Ministerstwo opracowało również „Program Wspierający Powrót Osób Bezdomnych do Społeczności”, którego celem jest inspirowanie samorządów gmin, organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów do stosowania wszechstronnych metod pomocy i zwalczania bezdomności w wymiarze pomocy doraźnej w sytuacjach kryzysowych, integracji społecznej i wychodzenia z bezdomności, profilaktyki tego zjawiska²³.

Niniejszy artykuł ukazał w pewnym wymiarze i aspektach problem wykluczenia społecznego w kontekście ubóstwa i bezdomności. Ubóstwem zagrożone są przede wszystkim gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi (szczególnie wtedy, gdy osoba odniesienia miała niski poziom wykształcenia) oraz rodziny wielodzietne. W trudnej sytuacji znajdują się rodziny z osobami

²² Por. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Krajowy Program...*, s. 37.

²³ Por. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pomocy i Integracji Społecznej, *Program Wspierający Powrót Osób Bezdomnych do Społeczności*, Warszawa 2010, s. 3, <www.mpips.gov.pl>, dostęp: 21.11.2013.

niepełnosprawnymi. Dotyczy to także gospodarstw utrzymujących się z rent. Czynnikiem silnie różnicującym zagrożenie ubóstwem jest poziom wykształcenia. Jeśli osoba odniesienia w gospodarstwie domowym ma wyższe wykształcenie, to osoby w tym gospodarstwie w praktyce nie są zagrożone ubóstwem skrajnym. Natomiast w gospodarstwach domowych o niskim poziomie wykształcenia osoby odniesienia (co najwyżej gimnazjalne) co szósta osoba jest zagrożona ubóstwem skrajnym. Grupą silnie zagrożoną ubóstwem pozostają dzieci i młodzież. W wymiarze terytorialnym zasięg ubóstwa jest największy w regionie północnym oraz wschodnim, a w szczególności w województwach warmińsko-mazurskim, podlaskim i świętokrzyskim. Ubóstwem znacznie częściej dotknięci są mieszkańcy wsi niż miast, a najrzadziej – mieszkańcy największych miast²⁴.

SOCIAL EXCLUSION IN THE CONTEXT OF THE POVERTY AND THE HOMELESSNESS

SUMMARY

The social exclusion is impossibilities determined in categories of participating in relevant aspects of the, economic, political social life and the cultural given society. The poverty is being related to persons, families or groups of people, of which resources (financial, cultural and social) they are limited in such a step, that the level of their life is lowering beyond the accepted minimum in the country of residence. A homelessness is both a cause and effect of other states of the poverty, lack of motivation, rejecting moral norms, lack of the ability, too pathological having socially recognised features. A poverty and a homelessness are one of social important issues of contemporary world which requires preventive concrete actions preventing of coming into existence of this phenomenon in order not to lead to the social exclusion.

KEY WORDS: poverty, homelessness, social policy, welfare

---

²⁴ Por. Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS*, Warszawa 2013, s. 16, <www.stat.gov.pl>, dostęp: 03.01.2015.